

W. Jaeschke, A. Arndt, *Die klassische deutsche Philosophie nach Kant. Systeme der reinen Vernunft und ihre Kritik 1785-1845*. Beck, München, 2012, 749 p.

In tegenstelling tot de chronologische en op het werk van individuele denkers geconcentreerde benadering die het overgrote deel van de bestaande overzichten van de post-kantiaanse filosofie in Duitsland kenmerkt, kiezen de auteurs van deze studie voor een thematische aanpak: centraal staan een aantal grote strijdvragen die het denken uit de tijdspanne van 1785 tot 1845 gestempeld hebben. Deze vragen zijn dan ook bepalend voor de keuze van de filosofen en de thema's uit hun werk die in dit boek besproken worden.¹ Door gekozen invalshoek wordt duidelijk dat de filosofie van die tijd niet exclusief gedomineerd werd door een aantal grote denkers met ieder hun eigen filosofie, maar door een aantal problemen, waarop filosofen en andere intellectuelen allerlei, vaak uiteenlopende antwoorden gaven. Het aanzienlijke voordeel van deze aanpak blijkt vooral wanneer men haar vergelijkt met die van de meeste traditionele overzichten: de geschiedenis van de postkantiaanse filosofie krijgt nu een veel gedifferentieerder en soms zelfs antagonistisch karakter, en bovendien komt de onderlinge vervlechting van de persoonlijke en intellectuele levenslopen van de diverse filosofen veel sterker tot uiting. Toch is er één auteur wiens denken als een rode draad door de filosofie van heel deze periode heenloopt, namelijk Kant. De hele postkantiaanse filosofie is getekend door de revolutie die hij in het denken teweeg heeft gebracht: negatief gezien markeert het werk van Kant het einde van de rationalistische metafysica en positief beschouwd vormt het de aanzet tot de transcendentiaalfilosofie. Maar de stelling waarmee Kant misschien nog wel het meeste zijn stempel op het denken na hem gedrukt heeft is dat de filosofie een systeem van de rede moet zijn. Volgens sommige tijdgenoten heeft zij hierin haar ware bestemming gevonden, terwijl anderen deze eis veeleer verwerpen als een verderfelijke illusie. Deze vraag naar de ware aard van het systeem van de rede vormt de overkoepelende vraag van dit boek; alle andere discussies en polemieken van die tijd, zoals die over idealisme versus realisme, rede versus gevoel, Verlichting versus romantiek, geloof versus weten, worden vanuit de vraag naar de filosofie als systeem van de rede benaderd. Andere belangrijke kwesties, zoals de rol van de religie, de ontwikkeling van de wetenschap en de filosofische betekenis van de ingrijpende politieke veranderingen van die tijd krijgen in dit boek een plaats als deelaspecten van de grote strijdvragen van de filosofie.

Het geschilpunt dat in het eerste deel van dit boek aan bod komt betreft de ware gestalte van de transcendentiaalfilosofie. De discussie hierover wordt aangezwengeld door Reinholds *Elementarphilosophie*, die een vast fundament beoogt te geven aan Kants kritische filosofie. Zijn poging stoot evenwel op de sceptische kritiek van Schulze, die vervolgens voor Fichte dan weer aanleiding is om in zijn *Wissenschaftslehre* de hele transcendentiaalfilosofie te deduceren vanuit één principe, het absolute ik, en op die manier de filosofie tot de rang van een echte wetenschap te verheffen. In de jaren daarna ontwikkelt Fichte zijn grondintuïtie van het absolute ik verder in discussie met Schelling en publiceert ook een praktische filosofie op basis van de wetenschapsleer, evenals enkele godsdienstfilosofische geschriften. Hoewel Hegel voornamelijk slechts via zijn correspondentie met Schelling en Hölderlin op de hoogte was van al deze ontwikkelingen, hebben zij zijn denken uit deze periode toch merkbaar beïnvloed. Het project van Fichte wordt echter bruusk onderbroken door de atheïsmestrijd, waarin niet alleen de religieuze (en politieke) orthodoxie van de transcendentiaalfilosofie ter discussie komt te staan, maar ook, en veel principiëler, de vraag of de transcendentiaalfilosofie niet onvermijdelijk leidt tot de vernietiging van alle werkelijkheid buiten het ik, m.a.w. tot nihilisme, zoals Jacobi in zijn open brief aan Fichte stelt. Schelling houdt zich in deze discussie afzijdig en werkt in die periode

---

¹ Op één na zijn alle delen van dit boek geschreven door W. Jaeschke; alleen het gedeelte over de vroegromantische systeemfilosofie is van de hand van A. Arndt.

van zijn ontwikkeling het systeem van de filosofie verder uit in de richting van een natuurfilosofie.

De tweede strijdvraag gaat over de ontwikkeling van de vroegromantische systeemfilosofie, een periode die reikt tot de vroege dood van Friedrich von Hardenberg (Novalis) in 1801. Novalis bepleit een wending van de filosofie van het zelfbewustzijn (Fichte) naar een reflexief en relationeel zelfgevoel. Centraal bij hem staat de idee dat de werkelijkheid zelf een zweven of een wisselen tussen uitersten is, zodat de totaliteit op steeds nieuwe manieren gestalte krijgt en nooit afgesloten kan worden in een allesomvattend systeem van de filosofie. Paradoxaal en in relatie tot het hoofdthema van het boek geformuleerd betekent dit dat de systeemloosheid steeds opnieuw in een systeem samengebracht moet worden. Friedrich Schlegel, die met Novalis bevriend was, zet aanvankelijk het programma van de vroege romantiek verder via het tijdschrift *Athenaeum*, maar komt geleidelijk aan meer onder invloed van het idealisme van Fichte. Dit gedeelte wordt afgesloten met een hoofdstuk over Schleiermacher, wiens hele filosofie het karakter heeft van een 'work in progress', hetgeen haar nauw doet aansluiten bij het principieel onvoltooide karakter van het werk van Novalis en Schlegel.

Het daarop volgende deel is gewijd aan de discussie over de identiteitsfilosofie, die een breuk in het project van de transcendentiaalfilosofie markeert. Als gevolg van de atheïsmestrijd ontstaat er een controverse tussen Fichte als vertegenwoordiger van het transcendentale idealisme enerzijds, en Jacobi en Reinhold als verdedigers van een realisme anderzijds, maar ook tussen Fichtes project en Schellings identiteitsfilosofie, die een nieuwe fase in diens denken betekent. Deze fundamentele verschillen van mening over de ware aard van het systeem van de filosofie worden in de openbaarheid gebracht door twee vroege geschriften van Hegel, *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie* en *Glauben und Wissen*, waarin hij zich op polemische wijze afzet tegen Fichte, Reinhold en Jacobi, en partij kiest voor Schelling, zij het niet zonder voorbehoud. Schellings identiteitsfilosofie en de complexe ontwikkelingen en metamorfosen daarvan in de periode van 1801 tot 1806 vormen de hoofdmoot van dit deel. Het vierde deel, dat gaat over de late filosofie van Fichte, vormt een keerpunt in dit boek en markeert ook een kantelmoment in de ontwikkeling van de klassieke Duitse filosofie. Naarmate de persoonlijke en professionele wegen van de belangrijkste protagonisten van de postkantiaanse filosofie, Fichte, Schelling en Hegel, zich scheiden, treedt er ook een verandering op in de wijze waarop de filosofie zich ontwikkelt. In plaats van een deels schriftelijke (voornamelijk door middel van brieven), deels persoonlijke communicatie tussen deze auteurs en het samen verder werken aan het gemeenschappelijke probleem van het systeem van de filosofie door middel van elkaar steeds overtreffende ontwerpen wordt het filosoferen nu veeleer een solitaire bezigheid. Dit geldt nog niet voor de strijd om het juiste begrip van het theïsme, waarover Jacobi en Schelling in de jaren 1811/12 een bijzonder scherpe en persoonlijk getinte polemieek voeren (deel vijf van dit boek), maar wel voor de late filosofie van Fichte (deel vier), evenals voor de ontwikkeling van Hegels systeem van de filosofie (deel zes)¹ en de late filosofie van Schelling (deel zeven).

Vanwege de themagerichte aanpak van de eerste drie delen vormt dit boek een belangrijke aanvulling ten opzichte van de bestaande overzichten van de geschiedenis van de Duitse klassieke filosofie. Niet alleen komen tal van interessante dwarsverbanden tussen de filosofen uit deze periode hierdoor veel duidelijker naar voren, maar ook krijgt de filosofie zelf een veel levendigere aanblik: de filosofie wordt gevormd door denkers die elkaars werk lezen en, soms op een zeer polemische wijze becommentariëren, en dit vanuit een gemeenschappelijke filosofische achtergrond, gepassioneerd als zij allen zijn door de omwenteling die Kants filosofie teweegbracht en de belangrijke nieuwe vragen die zij opwierp. De originaliteit van de gekozen

---

¹ Naar de eigen verklaring van de auteur is dit deel in belangrijke mate gebaseerd op zijn studie over Hegels filosofie. Vgl. W. Jaeschke, *Hegel-Handbuch. Leben-Werk-Schule*. Stuttgart / Weimar: Metzler Verlag, 2003.

benadering en het feit dat beide auteurs eminente kenners van de filosofie uit deze periode zijn maken dit boek zeer de moeite waard.

Peter Jonkers